

Elfeledett pécsi nők nyomában

Árvai Tünde: *Városanyák. Mozaikok a pécsi nők 19–20. századi történetéből.* (Pécsi Mozaik 5.) Kronosz Kiadó – Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2016. 249 oldal

A nőtörténeti irányú kutatások Magyarországon a nyugat-európai és az amerikai egyesült államokbeli tendenciákhoz képest több évtizedes lemaradással, csupán az 1970-es években indultak meg.¹ E tekintélyes fáziskésést követően óriási eredményként kezelhetjük az utóbbi években megfigyelhető viszonylagos szemléletváltozást. A közelmúltban napvilágot látott nőtörténeti munkák számbavételével – amelyek a szakma mellett a tágabb közvélemény érdeklődésére is méltán számot tarthatnak – ugyanis arra a következtetésre juthatunk, hogy a diplomácia- és politikatörténet összefüggéseinek feltárása mellett a női szerepekkel kapcsolatos kérdések is fontossá válnak a történelemtudomány számára.²

Árvai Tünde frissen publikált kötetének jelentősége elsősorban abban áll, hogy a korábbiakban nem jelent meg olyan tudományos-ismeretterjesztő munka, amely a női nem pécsi képviselőit állította vizsgálódásai

középpontjába.³ A szerző több éve vezetett és nagy népszerűségnek örvendő ismeretterjesztő blogját⁴ és közösségi oldalát⁵ követően könyvében azon – sok esetben – méltánytalanul elfelejtett pécsi hölgyek nyomába szegődik, akiknek élete számos szállal kötődött a mecsekaljai település dualizmus kori és a két háború közötti fejlődéséhez. Elsődleges célja az, hogy „a nőhistória pécsi mozaikjainak” felidézésével állítson emléket ezeknek a hölgyeknek, illetve beemelje őket a város történeti emlékezetébe. (11. old.)

A szerző már a bevezetésben szembesíti olvasóit azon kihívással, amellyel a kérdéskör kutatói vizsgálódásai során rendre szembe kerülnek.⁶ Rámutat, hogy a „gyengébb nem” történetének rekonstruálása során megkerülhetetlen és elengedhetetlen az interdiszciplináris megközelítés, vagyis a tudományköziség. A levéltárakban található kútfők ugyanis – az archívumok rendezési

¹ Erre bővebben lásd: Lerner, Gerda: *The Creation of Feminist Consciousness: From the Middle Ages to 1870.* Oxford, 1993.; Fohlen, Claude: *A nő a társadalomban.* Világtörténet, vol. 4. (1982) No. 1. 85–118.; Virgili, Fabrice: *L’histoire des femmes et l’histoire des genres aujourd’hui.* Revue d’histoire, vol. 48. (2002) 5–14.; Pető Andrea: *Társadalmi nemek és nők története.* In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe.* Budapest, 2006. 333–345.

² Erre legújabban lásd: Szécsi Noémi – Géra Eleonóra: *A budapesti úrinő magánélete 1860–1914.* Budapest, 2015.

³ A 19–20. század fordulójának vidéki nőmozgalomról is csupán néhány rövidebb cikk született (Kelbert Krisztina Szombathely, Mészáros Zsolt pedig Nagyvárad vonatkozásában vizsgálta a századforduló nőmozgalmát), s jelenleg is érvényesnek tekinthetjük Loutfi Anna 2009-es kijelentését, mely szerint a magyarországi nőtörténeti kutatások alapvetően Budapest-központúak. Loutfi Anna: *»First Wave« Hungarian Feminist Movement (Late Nineteenth/ Early Twentieth Century).* In: Gehmacher, Johanna – Natascha Vittorelli (Hrsg.): *Wie Frauenbewegung geschrieben wird.* Szeged, 2009. 372–391.

⁴ Árvai Tünde: *Elfeledett pécsi nők nyomában...* (<http://pecsinotortenet.blog.hu/>) (letöltés: 2016. ápr. 26.)

⁵ Árvai Tünde: *Pécsi nőtörténet.* (<https://www.facebook.com/pecsinotortenet/?fref=ts>) (letöltés: 2016. ápr. 25.)

⁶ A történész munkáját a forráscsoportok helyes kiválasztásán, megfelelő kategorizálásán túl nehezíti még az is, hogy igen gyakran több diszciplína kútfőit kell feldolgoznia.

és iratkezelési sajátosságai miatt – rendkívül sporadikusak, így elengedhetetlen, hogy a kutató munkája során egyéb forráscsoportokat is számba vegyen.⁷ Látnunk kell ugyanakkor, hogy a további közgyűjtemények (például múzeumok) anyagának használata sem problémamentes, hiszen a társadalomtudósok itt a különböző nőegyletek, esetleg feminista csoportosulások dokumentumai mellett szinte kizárólag családi hagyatékok szisztematikus átfésülésével bukkanhatnak nőikkel kapcsolatos forrásokra. Számos kutatóhoz hasonlóan⁸ Árvai Tünde is rámutat arra, hogy a nőtörténész számára kulcsfontosságúak lehetnek a magánszemélyek kezében lévő iratok vagy a göröcső alá vett korszakban közzétett sajtótermékek.⁹ A kiegyezést követően a közvélemény tájékoztatásában egyre fontosabb pozíciókat elfoglaló napisajtó termékei (például Dunántúl, Pécsi Hírlap stb.), valamint a helyi (például Magyar Női Szemle) és országos terjesztésű női és feminista lapok (például Új Idők, A Nő és a Társadalom) alkotják a kötet forrásbázisának gerincét, hiszen a szerző – egyedülálló módon – 24 különböző sajtóterméket te-

kintett át az 1860 és 1944 közötti időszakból.

Az egyenetlen forrásadottságokhoz szorosán kapcsolódva a szerző egy további történeti dilemmát is megfogalmaz: míg a felsőbb és középső rétegekhez tartozó hölgyek életéről viszonylag sok adat maradt korunkra, addig a kevéssé tehető társadalmi csoportok (például gyári munkásnők) életkörülményeiről alig rendelkezünk információkkal. S bár a sajtóforrások igen plasztikus képet festenek az ipari és mezőgazdasági munkásság küzdelmes életéről, ezek használatához komoly forráskritika szükséges. Mindez pedig azt jelenti, hogy egy ilyen munka elkészítéséhez elengedhetetlen a sokszínű forrásanyag, amit a kötet gazdag (kép)melléklete is bizonyít: az olvasó ugyanis az egyes fejezetekben bemutatott nők portréi mellett az általuk írt eredeti levelekbe is bepillantást nyerhet, képet alkothat a korszak asszonyait foglalkoztató fontos kérdésekről. A mecsekalkjai városban szerveződött nőegyletek dokumentumait színesíti még számos divatrajz és fotó, továbbá olyan reklámok és hirdetések, amelyek a korszak asszonyai által kedvelt divatáru üzleteket és szépségápolási termékeket népszerűsíteték.

Árvai munkájának felépítése és struktúrája számos hasonlóságot mutat Kéri Katalin 2008-ban publikált monográfiájával, amely az egész ország vonatkozásában tekintette át a dualizmus kor változó női szerepeit.¹⁰ A historiográfiai és a rövid népese-déstörténeti bevezetőt követően a „gyengébb nem” pécsi képviselőinek megítélésével kapcsolatos vélemények és viták eleve-
nednek meg, majd a nőnevelés formális és informális helyszínei tárulnak fel előttünk. Az iskolai tananyag és a tantervek változása mellett helyi szinten követhetjük nyomon azon reformokat, amelyek eredményeként az intézményes közép- és felsőoktatás a nők

⁷ A forrásokkal kapcsolatos metodológiai problémákért lásd: Pető Andrea: *Társadalmi nemek és nők története*. In: Bódy – Ö. Kovács (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, 2006. 333–345.; Kéri Katalin: *Nők tegnap (a XIX. században), ma és holnap (a XXI. században)*. Rádióriport, Kossuth Rádió, Mérleg, 1997.; Czeferner Dóra: *A női munkavégzés interpretációja, diskurzusa és szellemisége az 1860-as évektől az első világháború kirobbanásáig*. Valóság, 24. évf. (2014) 7. sz. 74–86.

⁸ Például: Iggers, Georg: *Deutsche Geschichtswissenschaft: eine Kritik der traditionellen Geschichtsauffassung von Herder bis zur Gegenwart*. Wien, 1997.; Bader-Zaar, Brigitta: *Die deutschsprachigen österreichischen Frauenbewegungen bis 1918*. In: Gehmacher–Vittorelli (Hrsg.): *Wie Frauenbewegung geschrieben wird*, 298–328.

⁹ Erre szinte valamennyi, a témával kapcsolatos kutatásokat folytató szerző felhívja a figyelmet.

¹⁰ Kéri Katalin: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon. 1867–1914*. Pécs, 2008.

számára is elérhetővé vált a 20. század első évtizedeire. Az intenzív és rendkívül sokszínű egyesületi élet kereteinek és a nők munkaerő-piaci érvényesülési lehetőségeinek ismertetése után az első és második világháborúbéli női honvédelemről olvashatunk, a szerző érdekes adalékokkal szolgál például a pécsi leánylevele mozgalom működéséről és célkitűzéseiről. Kéri Katalin munkájához hasonlóan viszonylag nagy teret kapnak a szabadidős tevékenységek és a sport, hiszen a nőknek szinte valamennyi mozgásforma esetében meg kellett vívniuk a maguk emancipációs küzdelmeit, hasonlóan az élet többi területéhez.¹¹ Természetesen nem maradhatott ki az öltözködéshöz lezajló átalakulás tárgyalása sem, hiszen az 1920-as évekre érte el a tetőpontját az a folyamat, amelyet több viselettörténész a divat forradalmaként definiál.

A szerző tizennégy olyan nő életrajzát közli, akik a város szociális, kulturális vagy művészeti életében maradandót alkottak, így – még akkor is, ha nem Pécsen születtek – méltán tarthatnak számot arra, hogy pécsiként tekintünk rájuk. A kötetet tovább színesítik azon forrásszemelvények, amelyek betekintést nyújtanak a századvég és a két világháború közötti korszak mindennapi életébe, szokásaiba és viselkedési normáiba.

A munka kontextusának megteremtésében fontos szerepet kap a Pécs demográfiai viszonyait ismertető fejezet, amelyből nyilvánvalóvá válik, hogy a dél-magyarországi településen minden feltétel adott volt, amely a nőemancipációt előmozdította: prosperáló gazdaság, virágzó kereskedelem és pezsgő kulturális élet. Mindez a püspökségi központtal együtt jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a településen az 1920-as évekre – az Erzsébet Tudományegyetem Pécsre történt áthelyezésével – az iskolarendszer valamennyi szintje elérhetővé vált. Ugyanakkor táblázatok és diagramok szemléltetik azt a dualizmus kori népesedési tendenciát, amelynek során a női la-

kosság a férfiakhoz képest fokozatos többségbe került, ami hosszabb távon a nők egyre nagyobb arányú munkavállalásához vezetett.

A női szerepek és szférák tárgyalása során nyilvánvalóvá válik, hogy a kérdéskör – az országos tendenciákhoz hasonlóan – helyi szinten is megosztotta a társadalmat. A probléma természetesen számos fórumon felbukkant, melyek közül Árvai Tünde a különböző röpiratokat, a sajtót, valamint Bély-Schwimmer Róza 1907-es pécsi előadását említi. Az 1918 előtti magyar és nemzetközi feminista mozgalom vezető egyénisége, illetőleg hazánk első női nagykövete¹² előadókörútjának pécsi állomásán az úgynevezett központi háztartás bevezetéséért agitált, amely a nők házimunka alól való mentesítését célozta. A helybeliek innovatív gondolkodását megfelelően szemlélteti, hogy az első közös konyha felállítására már 1907 végén sor került. Lényegesnek tartom a szerző érvelését, amelyben rámutat arra, hogy a választójog megszerzése nem elsődleges célja a mozgalomnak, hanem egy eszköz volt arra, hogy a nők beleszólást nyerjenek a parlament – őket is érintő – törvényhozó munkájába. Ezen érvrendszer alátámasztásaként többek között Károlyi Mihályné Andrassy Katinka 1918-ban fogalmazott nyílt levelének részleteit olvashatjuk, amelyet a Pécsi Napló a címlapján közölt, s amelyben Károlyiné hangsúlyozta, hogy „a választójog nem egyszerűen a szavazás engedélyezése [...], hanem egy lehetőség [...] az ideálisabb világrend megteremtésére”. (32. old.)

A nőnevelésben bekövetkező változásokat tárgyaló tartalmi egység a helyi sajtós-

¹¹ Kéri: *Hölgyek napernyővel*, 164.

¹² Bély-Schwimmer Róza életéért lásd például: Glant Tibor: *Diplomatanők rivaldafényben*. Múltunk, 15. évf. (2003) 3. sz. 159–179.; de Haan, Franciska – Daskalova, Krasimira – Loutfi, Anna (eds.): *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms. Central, Eastern and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. Budapest – New York, 2006.

ságok mellett az országos tendenciákra is hangsúlyt fektet, hiszen ezek nélkül a fejlődés folyamata értelmezhetetlen volna. Bár a reformkori kultuszminiszterek legfontosabb célja vitathatatlanul az alfabetizáció előmozdítása volt – e területen az első világháború előestéjére országszerte sikereket értek el –, azonban a felvilágosodás óta eltérő vélemények fogalmazódtak meg a nőoktatás jellegével és súlypontjaival kapcsolatban.¹³ Árvai Tünde részletesen ismerteti a katolikus nőnevelő szerzetesrendek szerepét a pécsi nőoktatásban. A polgári és a felső leányiskolák felállítását követően a „gyengébb nem” képviselői 1895-től érettségizhettek, illetve a felsőoktatási intézmények bizonyos fakultásaira (bölcészkar, gyógyszerészeti és orvosi kar) is beiratkozhattak. Sőt, a pécsiek röviddel az első világháború lezárása után már helyben, a Klebelsberg Kunó által „magyar Heidelbergként” aposztrofált Erzsébet Tudományegyetemen is tanulhattak. A szervezeti kérdéseken és a problémakör törvényi szabályozásán túl a szerző számos érdekességet oszt meg az olvasóval. Képet kaphatunk az iskolai viseletről, osztályképeket tekinthetünk meg, s bepillantathatunk Rosen-spitz Berta doktornő visszaemlékezéseibe, amely szerint a férfi hallgatók nagy örömmel fogadták női csoporttársaikat az egyetemi szemináriumokon. A fejezetben újabb forráscsoportokkal is találkozhatunk: az élénk vitát generáló „női testnevelés” problémájáról, valamint a tanárok megítéléséről tanulók iskolai fogalmazásaiból és visszaemlékezéseiből alkothatunk képet. Megele-

venednek előttünk továbbá az internátumokban, többek között az Erzsébet Kollégiumban élő diákok mindennapjai, amelyekről Szanathy Aniella visszaemlékezéseiből értesülünk, aki éveken át gondosan felügyelte az itt élő női hallgatókat.

Magától értetődően önálló fejezet foglalkozik a kötetben a nők kereseti tevékenységével. Bár az országos tendenciákhoz képest Pécsen alacsonyabb volt a dolgozó nők száma, a statisztikai adatokból látható, hogy a legtöbb női munkást az ipari szektorban alkalmazták. Egyre többeknek jelentett kenyérkereseti forrást a kereskedelem és az egészségügy is. E ponton a szerző ugyan említést tesz a hazai szakoktatási rendszer hibáiról és a korszakban elterjedt úgynevezett „zugtanfolyamokról”,¹⁴ azonban kívánatos lett volna e témakör részletesebb elemzése. A női szakoktatás struktúráinak fejlesztése ugyanis a munkavégzés mellett szorosán kapcsolódik a nőegyletek tevékenységéhez, valamint a két világháború kapcsán tárgyalt női honvédelemhez. Az intézményes képzés hiányosságaira a századforduló időszakában szerveződő fővárosi polgári liberális feminista egyesületek,¹⁵ illetve ezek

¹³ A közvélemény sokáig azt vallotta, hogy a nőknek nincs szükségük az olvasás és írás elsajátítására, hiszen legfontosabb kötelességeik teljesítéséhez ez felesleges. A 19. század második felére azonban az efféle nézetek fokozatosan eltűntek, s egyre többen fogadták el, hogy egy asszony kizárólag akkor válhat férje „egészséges intellektuális társává”, ha írni-olvasni tud. Flint, Kate: *The Woman Reader*. Oxford, 1993. Vö. Rousseau 18. századi, nőneveléssel kapcsolatban megfogalmazott nézeteivel.

¹⁴ *A Nő és a Társadalom és A Nő* c. folyóiratok a bábakérdés mellett rendszeresen tudósítottak az ápolónők képzésének hiányosságairól is. Lásd például: Dirner Gusztáv: *Művelt nők a bábapályán*. *A Nő és a Társadalom*, 2. évf. (1908) 5. sz. 80–83. A hathetes ápolónőképző tanfolyamok kétségbeejtő tapasztalatairól és arról, hogy „a mi közokházainkban olvasót pörgető vagy kedvetlenül zsémbelő ápolónők nagy többsége nem áll a helyzet magaslatán” lásd: Glücklich Vilma: *Betegápolónők kerestetnek*. *A Nő. Feminista folyóirat*, 1. évf. (1914) 6. sz. 98–103.

¹⁵ A tanítónők érdekeinek védelmére létesült a Mária Dorothea Egyesület 1885-ben, amely azonban még számos elemében a tradicionális, patronázs tevékenységet folytató szervezetekre emlékeztet. 1896-ban alapították a Nőtisztviselők Országos Egyesületét, amely az 1904-ben létrehozott Feministák Egyesületével együtt a segítségért helyett a munkanélküliek szak/átképzését, illetve álláshoz

néhány évvel később létesített fiókegyesületei¹⁶ igyekeztek kielégítő – ám sok esetben csupán informális – megoldást találni. Ezenkívül az 1914-es évben csúcsosodott ki például az a botrány, amely az ápolónőképzés minősíthetetlen viszonyairól rántotta le a leplet.¹⁷

A fentiekkel szoros összefüggésben ismerhetjük meg a foglalkoztatottság szerkezetében bekövetkező viharos változást, amelyet a férfiak 1914. augusztusi mozgósítása és frontvonalakra történő elszállítása generált. Ezekben az években váltak megszokott látvánnyá Pécssett is a női mozdonyvezetők, illetve a Dunagőzhajózási Társaság telepein dolgozó asszonyok. Sőt, a második világháború idején már női fogházfelügyelővel is találkozunk Bakacsi Teréz személyében.¹⁸

A dualizmus évtizedeinek gazdasági és társadalmi változásai pozitívan hatottak a civil önszerveződésekre, amelyek egyúttal lehetővé tették a nők félnyilvános-nyilvános szférában való megjelenését. Mindez – tekintetbe véve az egyesületek többségének 1918 utáni szétforgácsolódását is – óriási lépést jelentett a jogkiterjesztés felé. A valási alapon szerveződő, céljukként a jótékonykodást megjelölő csoportok (Izraelita Jótékony Nőegylet, Katolikus Nővédő Egylet, Református Nők Regnum Christianum

Egyesülete a két világháború között) mellett a 20. század első évtizedében létesültek azon szervezetek, amelyek a nőket foglalkozási csoportonként tömörítették (Pécsi Tanítónők Egyesülete), s amelyek a nők érdekeinek védelmét az élet valamennyi területén zászlójukra tűzték (Nótisztviselők és Kereskedelmi Nőalkalmazottak Egyesülete, Feministák Egyesületének pécsi fiók szervezete). Ezek kapcsán a szerző szemléletesen mutatja be az egyesületi élet lokális, országos és transznacionális szintjeinek 1918 előtti intenzív összekapcsolódását, amely a tagok közötti levelezés mellett közös programok formájában realizálódott.¹⁹ Ugyanakkor véleményem szerint némiképp árnyalásra szorul Árvai Tünde azon kijelentése, mely szerint a nőemancipáció tekintetében 1918 előtt Anglia, Franciaország és az Amerikai Egyesült Államok jelentették a példát. (201. old.) Korábbi kutatásaim ugyanis bizonyították, hogy a Németország és Ausztria irányából érkező minták – figyelembe véve Magyarország gazdasági és társadalmi fejlődésének sajátosságait – sokkal fontosabbnak bizonyultak.²⁰

Amint már utaltam rá, a kötet fontos részét képezi az újonnan tért hódító szabadidős tevékenységek és az öltözködés területén bekövetkező változások bemutatása. A 20. század kezdetétől Pécs és környéke fon-

juttatását tartotta elsődlegesnek. Burucs Kornélia: *Nők az egyesületekben*. História, 15. évf. (1993) 2. sz. 15–18.

¹⁶ Többek között Nagyváradon, Pécssett, Szombathelyen, Aradon és Szegeden.

¹⁷ Glücklich: *Betegápolónők kerestetnek*, 98–103.

¹⁸ A korszak női és feminista sajtótermékeiből szembeütőnk Magyarország jelentős lemaradása e tekintetben is. Az USA-ban, Németországban és Ausztriában ugyanis már az első világháború előtt sem volt ritka jelenség, hogy a rendőrség nőket alkalmazott vezető pozícióban. Erre lásd: „Dr. Katherine Bement Davies a rendőrség »javítóosztályának« főnöke”. A Nő. Feminista folyóirat, 1. évf. (1914) 3. sz. 59. Holland és német női rendőrök alkalmazásáról lásd: *Különfélék: A Nő és a Társadalom*, 5. évf. (1911) 7. sz. 97.

¹⁹ Az International Womam Suffrage Alliance vezetője 1909-ben például Pécssett tartott előadást, illetőleg a pécsi hölgyeknek is lehetőségük nyílt arra, hogy a választójogi világszövetség két évente szervezett kongresszusain részt vegyenek, s az 1913-ban Budapesten rendezett esemény előkészítésében közreműködjenek.

²⁰ Czeferner Dóra: *Az osztrák–magyar nőmozgalom nemzeti és transznacionális jellege*. In: Fedeles Tamás – Böhm Gábor (szerk.): *Mesterek és Tanítványok*. Pécs, 2013. 154–169.; uő: *A női munka interpretációja és diskurzusa az osztrák–magyar feminista sajtóban*. In: Zachar Péter Krisztián (szerk.): *Modern Minerva Könyvek 7. Diplomácia, emancipáció és egyházpolitika*. Budapest, 2014. 49–151.

tos hazai turisztikai központtá vált, s egyre többen érkeztek a mediterrán hangulatú város felfedezésére. Természetesen a helyiek számára is kikapcsolódást jelentett a virágzó fürdőkultúra vagy egy-egy séta a Mecsek erdeiben. A társadalom és a közérkölc s pedig fokozatosan elfogadta, hogy a nők korszolyáznak, kerékpároznak vagy éppen úszni járnak. Mindezt bizonyítják a város női sportolóinak országos versenyeken elért eredményei is. Mindazonáltal nem feledkezhetünk meg arról, hogy e kikapcsolódási formák még az 1920-as évek során is csak a társadalom viszonylag szűk rétegé számára voltak elérhetőek, vagyis a szabadidő megnövekedése ekkor még nem értelmezhető általános jelenségként!

A már említett portrék értékes információkat szolgáltatnak a város értelmiségének jeles női képviselőiről, akiknek életrajzát a korábbiakban egyáltalán nem vagy csak alig ismertük. Tanárnők, apácák, művésznők, hitközségi asszonyok voltak ők, akik munkájukra nem kötelezettségek halmazaként, hanem sokkal inkább hivatásként, küldetésként tekintettek. Életrajzaikban Pécs 19–20. századi fejlődési sajátosságai mellett a magyar történelem sorsfordító időszakainak küzdelmei is megelevenednek. A bemutatott személyek többségében közös vonásként említhetjük, hogy karrierjüket és életüket a második világháború törte derékba. Megismerkedhetünk például Baiersdorf Ernával, aki elsősorban őslényeket ábrázoló festményeiről ismert, Kalliwoda Olga énekesnővel, aki számos világvárosban adott koncertet, illetve Futima Saroltával, akit a szerző „az első igazi városanya”-ként jellemez, hiszen elsőként került be Pécs törvényhatósági bizottságának tagjai közé.

A kötet végén közölt források a női élet szinte valamennyi aspektusának beszédes

dokumentumai. Magunk elé képzelhetjük a dualizmus kori bállokat, majd ezek ellentétezőségeként láthatjuk, hogy a fényes vigasságok miként fakultak meg és veszítettek varázsukból az 1920–1930-as években. Részesei lehetünk egy 1943-as leánylevele toborzásnak, valamint furcsa – a férfiak egy része által komikusnak talált – divathóbortokról olvashatunk. A nőtörténet kutatói számára a legérdekesebb forrás talán egy „uriasszony” 1913-ban, a Dunántúl szerkesztőségéhez intézett levele, aki a nők kenyérkereseti tevékenységéről a következőképpen vélekedett: „...a nőknek a hivatalokba való ilyen tömeges túdulásáról mi haszon van? Mit érnek el avval, hogy ugyszólván kiragadva a férfiak kezéből a kenyérkeresetet, ők akarnak a teremtés urai lenni?” (199–200. old.) Mindez azért lényeges, mivel jól kivehető belőle azon passzív hozzáállás, amelyet a nőtársadalom jelentős része a nőmozgalommal szemben tanúsított. Amint Árvai is utal rá, nagyon sokan a „gyengébb nem” képviselői közül még az 1920-as években sem értették, miért szükséges a politikai és polgári jogok rájuk való kiterjesztése.

Árvai Tünde munkája több szempontból is iránymutató a hazai nőtörténeti kutatás számára. Egyrészt arra hívja fel a figyelmet, hogy a Budapest-központú kutatások mellett szükség van a kérdéskör lokális szintű vizsgálatára, amely nélkül sok esetben lehetetlen általános következtetések levonása. A kötet ugyanakkor megmutatja, „hogy nem lehet a nőket úgy vizsgálni, mint a légyeres térben létezőket, ugyanakkor jogos elvárás, hogy emlékezetüket cselekedeteik súlyának megfelelően ápoljuk”. (195. old.)

CZEFERNER DÓRA